

QASHQADARYO VILOYATI MINERAL RESURSLARIDAN FOYDALANISH VA TEJAMKORLIK BILAN O‘ZLASHTIRISH MASALALARIGA DOIR

Sultonov Shuxrat Adxamovich

Shahrisabz davlat pedagogika instituti dotsenti,

O‘zbekiston, Shahrisabz shahri

Ulashova Laylo Toxir qizi

Shahrisabz davlat pedagogika instituti talabasi,

O‘zbekiston, Shahrisabz shahri

Qahhorova Nilufar Saidmurod qizi

Shahrisabz davlat pedagogika instituti talabasi

O‘zbekiston, Shahrisabz shahri

Annotatsiya. Ushbu maqolada mineral resurslaridan foydalanish va tejamkorlik bilan o‘zlashtirish ishlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Avvalo, hududda mineral resurslar tarqalishi tabiiy geografik va geologik tarqalishi masalalari tahlil qilingan. Bundan tashqari, geologik qidiruv ishlari natijasida foydali qazilmalar namoyonlanishi xususan neft-gaz, polimetallar, yonuvchi slanets va fosforit ma’danlashuvining jihatlari tahlil qilingan, ya’ni hududdagi foydali qazilmalar o‘zlashtirilishiga oid xulosa va tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: geologik qidiruv ishlari, mineral xom ashyo, zaxira, tabiiy gaz, gaz kondensati, neft, osh tuzi, polimetall, qurilish materiallari, oltingugurt, kon, fosforit, sanoat korxonalari.

ON ISSUES OF USE AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF MINERAL RESOURCES OF THE KASHKADARYA REGION

Sultanov Shukhrat Adkhamovich

Associate Professor of the Shakhrisabz State Pedagogical Institute,

Uzbekistan, Shakhrisabz city

Ulashova Laylo Tokhir kizi

student of the Shakhrisabz State Pedagogical Institute,

Uzbekistan, Shakhrisabz city

Kahhorova Nilufar Saidmurod kizi

student of the Shakhrisabz State Pedagogical Institute

Uzbekistan, Shakhrisabz city

Abstract. This article provides a scientific analysis of the use and economical development of mineral resources. First of all, the issues of the natural-geographical and geological distribution of mineral resources in the region were analyzed. In addition, as a result of geological exploration, the

manifestations of minerals were analyzed, in particular, aspects of oil and gas, polymetallic, oil shale, and phosphorite mineralization, i.e., conclusions and recommendations were made regarding the development of minerals in the region.

Keywords: *geological exploration, mineral raw materials, reserves, natural gas, gas condensate, oil, table salt, polymetallic, building materials, sulfur, mining, phosphorite, industrial enterprises.*

ПО ВОПРОСАМ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ И ЭКОНОМИЧЕСКОГО ОСВОЕНИЯ МИНЕРАЛЬНЫХ РЕСУРСОВ КАШКАДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Султанов Шухрат

*доцент Шахрисабзского государственного педагогического института,
Узбекистан, город Шахрисабз*

Улашова Лайло

*студентка Шахрисабзского государственного педагогического института,
Узбекистан, город Шахрисабз*

Каххорова Нилуфар

*студентка Шахрисабзского государственного педагогического института
Узбекистан, город Шахрисабз*

Аннотация. *В данной статье проводится научный анализ использования и бережливого освоения минеральных ресурсов. Прежде всего, проанализированы вопросы распространения минеральных ресурсов в регионе, физико-географическое и геологическое распределение. Кроме того, проанализированы аспекты проявления полезных ископаемых в результате геологоразведочных работ, в частности нефтегазового, полиметаллического, горючих сланцев и фосфоритового оруденения, то есть даны выводы и рекомендации по освоению полезных ископаемых в регионе.*

Ключевые слова: *геологоразведочные работы, минеральное сырье, запасы, природный газ, газовый конденсат, нефть, поваренная соль, полиметалл, строительные материалы, сера, рудник, фосфорит, промышленные предприятия.*

Kirish. *Ko‘p yillik geologik qidiruv ishlari Qashqadaryo viloyati hududida sanoat ahamiyatiga ega bo‘lgan turli mineral xom ashyo zaxiralarining mavjudligidan dalolat beradi. Viloyatdagi asosiy foydali qazilmalarni tabiiy gaz, gaz kondensati, neft, osh va kaliy tuzlari, qurilish materiallari tashkil etadi. Shuningdek, marganetsning hamda toshko‘mirning uncha katta bo‘lmagan zaxiralari aniqlangan. Bundan tashqari, geologik qidiruv ishlari natijasida*

polimetallar, yonuvchi slanets va fosforit ma'danlashuvining namoyon bo'lishi aniqlangan.

Muhokama. Tabiiy gaz, gazkondensati va neft. O'zbekiston hududi geologik – tektonik xususiyatlariga ko'ra 5 ta (Ustyurt, Buxoro – Xiva, Janubiy – G'arbiy Hisor, Surxondaryo va Farg'ona) neft – gazli mintaqaga kiradi. Qashqadaryo viloyati hududi bu mintaqalardan ikkitasi doirasida - Buxoro – Xiva va Janubiy – G'arbiy Hisor neft – gazli mintaqalarda joylashgan bo'lib, ular SHo'rtan va Muborak guruhlariga kiruvchi konlardir. Tabiiy gaz, gazkondensati va neft asosan yura davrining ilk dengiz yotqiziqlari orasidagi marjon poliplarining toshga aylangan korallit ohaktoshlari yotqiziqlaridan - kollektorlardan 1,5 - 3,5 ming metr chuqurlikdan qazib olinmoqda.

XX asrning 50 – yillaridan boshlab yoqilg'i berayotgan gaz va gazli kondensatining Pachkamar, Gumbuloq, Odamtosh, Qizilbayroq, Tandirchi va boshqa yirik zaxiralari konlari G'uzor tumanining Qarshi cho'liga tutashib ketgan Hisor tog' tizmasining tog'oldi hududlarida joylashgan. Beshkent va Beshkent shahridan g'arbda Qamashi gaz konlari joylashgan. Qarshi cho'lining janubi – g'arbida Kultog', Olang, Pomiq, Zevardi kabi gaz, gazkondensat va neft - gazli konlar mavjud. Mazkur maydonlarning Turkmaniston Respublikasi va Buxoro viloyati hududlari bilan tutash joylarda Dengizko'l, Ko'kdumaloq singari neft – gaz konlari joylashgan.

Qashqadaryo viloyatining shimoli – g'arbida Buxoro viloyati bilan tutash maydonlarda ko'pdan buyon qazib olinayotgan Setalantepa, Jarqoq, Shimoliy Muborak, Janubiy Muborak kabi gaz konlari qatoriga yaqinda ishga tushirilgan va foydalanishga topshirilgan Karim, Xo'jahayron, SHo'rtepa, Qoraqum, Qizil Rabot, Qorabayir va boshqa konlar qo'shildi. Bu konlar geologik adabiyotlarda Buxoro – Xiva neftgazli provinsiya nomi bilan ataladigan janubiy havzaning bir bo'lagidir. Qo'ng'irtog'dan shimoliy – g'arbdagi Qoraxitoy koni Qarshi shahrining, Chiroqchi tumani hududidagi Uvada va Saricha konlari Shaxrisabz tumanining gazga bo'lgan ehtiyojini ta'minlagan. Bulardan tashqari, viloyat hududidagi O'rtabuloq, Toshli, Sharqiy Qorayel, Nour, Boyburak sanoat ahamiyatiga ega bo'lgan neft konlaridan xom ashyo olinmoqda, ayrimlari esa foydalanishga tayyorlanmoqda.

Qashqadaryo zaminida davlat balansi hisobidagi 100 dan ziyod gaz, gazkondensat va neft konlari aniqlangan.

Viloyatning gaz konlari negizida mamlakatimizdagi salmoqli o'ringa ega bo'lgan Muborak gazni qayta ishlash zavodi milliy iqtisodiyotimizda muhim ahamiyatga ega bo'lgan 251,5 ming tonna oltingugurt ishlab chiqarmoqda, 35 mlrd. m³ dan ziyod tabiiy gazni qayta ishlab bermoqda.

Qashqadaryo viloyatida xorijiy firmalar ishtirokida yirik sanoat korxonalaridan biri bo'lgan Ko'kdumaloq konini ishga tushirilishi gazni kompleks tayyorlovchi qurilma, neftni tayyorlash qurilmasi, neft qatlamlariga suvni haydovchi nasos stansiyasi kabi moslamalar qurilib, kondan qazib olinayotgan neftni va gazkondensatni Farg'ona va Buxoro neftni qayta ishlash zavodlariga yuborilishi mamlakatimiz neft maxsulotlariga bo'lgan ehtiyojni ta'minlagan holda neft mustaqilligiga erishish imkonini berdi.

Hozirgi paytda Qashqadaryo viloyati mamlakatda qazib olinayotgan tabiiy gazning 88 foizini, gazkondensatning 99 foizini va neftning 90 foizini bermoqda. Bu yerdagi tabiiy gaz manbalarining etan moddasiga boyligi kimyoviy moddalar olish, polimer va plastmassa tayyorlash uchun SHo'rtan gaz – kimyo majmuasini bunyod etish imkonini berdi. Nafaqat mamlakatimizda, balki MDH hududida ham yagona bo'lgan bu ulkan sanoat kompleksi yiliga 125 million tonna polietilin, 137 ming tonna suyultirilgan gaz, 130 ming tonna yengil kondensat, 4,2 mlrd. m³ gaz mahsuloti va 4 ming tonna oltingugurt ishlab chiqaradi. Shuningdek, mamlakatimizda paxta sanoati, plastmassa, plyonka, kabel tayyorlash, qadoqlashda ishlatiladigan mahsulotlar ishlab chiqarishning keskin o'sishiga imkon beradi.

Qashqadaryo viloyati hududida sanoat ahamiyatiga ega bo'lgan ko'mir konlari yo'q. Viloyatning ko'mirga bo'lgan ehtiyojini Yakkabog' tog'laridagi Vori va Zarmas qishloqlari orasidagi toshko'mir koni qisman qondirishi mumkin.

Dehqonobod tumanining janubi – sharqida Dehqonobod, Xo'jaarna, Qizilcha, Dardara, Kan va boshqa konlarda yonuvchi slanetslarning namoyon bo'lishi aniqlangan. Ammo ularning sanoat ahamiyati hozircha aniqlanmagan.

Qashqadaryo viloyati hududi kaliy va osh tuzining katta zaxiralariga ega. Taqribiy hisoblarga ko'ra, Qashqadaryo viloyati ulushiga kaliy tuzlarining O'zbekistonda bashoratlashirilgan zaxiralarining 70 foizga yaqini va balansdagi zaxiralarining qariyb 100 foizi to'g'ri keladi (Ekonomicheskii potentsial, 1982 – yil). Hisor tizmasining janubi – g'arbiy tarmoqlarida Oqbosh – Tepaqo'ton , Kaypantov va Pachkamar tuzli maydonlari aniqlangan. Ular orasida eng yirigi Dehqonobod qo'rg'onchasidan 30 km shimoli – sharqda joylashgan Tepaqo'ton konidir. Bu kondagi kaliy tuzlarining bashoratlashirilgan zaxiralari 500 million tonni tashkil etadi.

Tepaqo'ton kaliy tuzlari koni negizida chet ellik investorlar bilan hamkorlikda "Dehqonobod kaliyli o'g'itlar" korxonasi ishlab turibdi. Tuzlarni kompleks qayta ishlash bromli temir, magnezit, gips va boshqa materiallarni yo'l – yo'lakay olish imkonini beryabdi.

Hisor provinsiyasi Dehqonobod tuzi havzani ham o'z ichiga oladi. Bu havza doirasida Boybichakon, Hamkon va boshqa tuzli strukturalarni o'z ichiga oladi. Bu

yerda Boybichakon va Tepaqo‘ton osh tuzining yirik konlari aniqlangan. Butun havza doirasida qatlamlarning qalinligi 200 – 600 metrni tashkil etadi.

Boybichakon osh tuzi konida (Qamashi tumanida Langar qishlog‘idan 12 km janubi - sharqda) tuzlarning C_1 toifasi balans zaxirasi 234,6 million tonna, C_2 toifasi bo‘yicha esa 4385,1 million tonnani tashkil etadi. Osh tuzining istiqbolli zaxiralari juda ulkan.

Osh tuzi shuningdek Tepaqo‘ton kaliy tuzli konida ham mavjudligi aniqlangan. Bu yerda osh tuzining zaxirasi 6,1 million tonnani tashkil etadi.

Hisor tizmasining janubi – g‘arbiy tarmoqlari orasida Dehqonobod tumanida bashoratlashtirish zaxirasi 213 million tonnani tashkil etadigan fosforit konlarining mavjudligi aniqlangan. Bu kon ochiq usulda foydalanilishi mumkin. Konda $P_2 O_5$ ning miqdori 6 %.

Geologik qidiruv ishlari natijasida Qoratepa tog‘larining yonbag‘irlarida (Chiroqchi shahridan 30 km shimoli - sharqda) pegmatitning Lolabuloq koni aniqlangan bo‘lib, unda pegmatining bashoratlari zaxirasi 7 million tonnani tashkil etadi.

Qashqadaryo viloyati hududi qurilish materiallariga juda boy. Qazib olinayotgan marmar, dolomit, ohaktosh, keramzit kabi pardoqlash, haykaltaroshlik, qurilish xom ashyosi bo‘lgan noma‘dan boyliklar yonilg‘i-enrgetika resurslaridan keyingi ikkinchi o‘rinda turadi. Viloyatdagi Bodomzor, Iskana, Sevaz, Tomchiota, Xazornova, Birkunlik va boshqa konlarda xilma – xil tovlanuvchi marmar qazib olinmoqda. Bu konlardagi marmarning umumiy zaxirasi 4 million km^3 dan ortiqroqdir. Viloyatdagi marmar konlarining xomashyosi Kitob va Makrid toshga ishlov berish kombinatlarida marmar bloklari va maydalangan uvoqlarini ishlab chiqarishda foydalanilmoqda. Bu kombinatlarning texnologik asbob – uskunalari mustaqillik yillarida xorijdan keltirilgan zamonaviy asbob – uskunalar bilan almashtirildi.

Dolomitli ohaktoshning zaxiralari ham ancha katta bo‘lib, Dehqonobod va Pachkamar konlarida ayniqsa batafsil o‘rganilgan. Dehqonobod konida devorbop dolomitlarning zaxirasi 6, 4 million m^3 , Pachkamar konida esa 4, 7 million m^3 ni tashkil etadi. Hozirgi paytda bu konlarning ham xom ashyosi devorbop toshlar va o‘tga chidamli xom ashyo sifatida foydalanilmoqda. Bundan tashqari, ulardan Samarqand va Toshkent chinni zavodlariga ham xom ashyo yuborilmoqda.

Ohaktoshning Zarafshon tizmasi janubiy tarmoqlaridagi Qaynar II va Hisor tizmasining janubi – g‘arbiy tarmoqlaridagi Langar konlari aniqlangan. Qaynar konida karbonatli qatlamining qalinligi 640 – 1150 metr bo‘lib, umumiy zaxirasi 8862, 0 ming tonnani tashkil etadi.

Langar qishlog'i yaqinidagi ohaktosh konida chuqurligi 30 metrgacha bo'lgan 15 million tonnalik bashoratlashtirilgan zaxiralari aniqlangan.

Sement xom ashyosi sifatida foydalanish mumkin bo'lgan ohaktoshlar Kitob shahridan 12 km shimolroqda joylashgan Qoratepa konida topilgan ($C_1 + C_2$ toifalari bo'yicha zaxirasi 326 million. t, C_1 bo'yicha - 215 million tonna).

Ganch – alebasterning xom ashyosi bo'lgan gipsning katta zaxirasi Pachkamar, Langar, Oloviddin, Kalkama, Maymanov, Kosontog' kabi konlarda to'plangan. Ular orasida gipsning eng yirik konini Pachkamar koni hosil qiladi. Bu yerdagi birinchi navli gips qatlaminin qalinligi 6 m hisoblanganda uning zaxirasi 1692 ming tonnani tashkil etadi.

Qashqadaryo viloyatida qurilish uchun zarur bo'lgan qum - shag'al va pishiq g'isht tayyorlash uchun zarur bo'lgan tuproq – grunt zaxiralari juda katta. Hozirgi paytda viloyat va mamlakatimizning boshqa hududlari ehtiyoji uchun foydalanilayotgan eng yirik Tanxoz qum – shag'al koni bazasida Tanxoz shag'al saralash zavodi maxsulot bermoqda. Tanxoz konidagi qum – shag'al zaxirasi 29, 2 million m^3 .

Chiroqchi tumanidagi donador qumli Chiyal koni (zaxirasi 38,97 million m^3 bo'lgan) beton va qurilish uchun katta miqdorda xom ashyo berishi mumkin.

Xulosa. Qashqadaryo viloyatining katta zaxiralariga ega bo'lgan turli mineral resurslaridan samarali foydalanishni yo'lga qo'yish va mamlakatimizning mineral resurslarga bo'lgan ehtiyojlarini imkoni boricha qondirish maqsadida mustaqillik yillarida ulkan bunyodkorlik ishlari boshlandi: mavjud korxonalar tubdan rekonstruksiya qilindi, xorijdan keltirilgan zamonaviy asbob – uskunalar bilan qayta jihozlandi va ayni paytda yangi sanoat korxonalari barpo etildi, zamonaviy texnologiya asosida qazib oluvchi korxonalarni xorijiy sheriklar ishtirokida barpo etish va maxsulot ishlab chiqarish loyihalari ishlab chiqildi va qisman amalgam oshirila boshlandi (masalan, Sho'rtan gaz – kimyo kompleksi).

Qashqadaryo viloyati mineral resurslarini xo'jalik ahamiyatiga ko'ra 3 guruhga ajratish mumkin. Birinchi guruhni gaz qazib olish tashkil etadi. Qazib olinayotgan gaz nafaqat mamlakatimizdagi ishlab chiqarish korxonalaridagina emas, balki qo'shni mamlakatlarni ham gaz bilan ta'minlashda muhim.

Ikkinchi guruhga neft, kelajakda osh tuzi. Kaliy tuzi, neft – kimyo tarmoqlari uchun kerak bo'lgan mineral resurslar ishlab chiqarish kiradi. Uchinchi guruhni esa qurilish materiallari (marmar, g'isht tayyorlash uchun xom ashyo, shag'al, qum, mergel, gips va boshqalar) tashkil etadi. Bu mineral resurslar asosida viloyatda o'tgan asrning 60 – yillaridan boshlab Qarshi cho'lini o'zlashtirish munosabati bilan yirik qurilish industriyasi vujudga keldi.

Viloyat mineral resurslaridan samarali foydalanish muammosi bugungi kunda atrof muhitni muhofaza qilish bilan bog‘liq bo‘lgan muammodir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Баратов П. Ўзбекистон табиий географияси. – Т., 1996.
2. Баратов П. Табиатни муҳофаза қилиш. – Т., 1991.
3. Расулов Л.М. Почвы Каршинской степи и их хозяйственное использование. – Т., 1964.
4. Рафиқов А. Геологик муаммолар. – Т., 1996.
5. Ғуломов П.Н. Табиатдан фойдаланишнинг географик асослари// География ва табиий ресурслардан фойдаланиш.- Т., 2001.
6. Файзуллаев.М.А. Жанубий Ўзбекистонда аграр-индустриал циклининг шаклланиши ва ривожланиши. Ўзбекистон География жамияти ахбороти. 2015, 46, 103-105.
7. Nazarov M.G. Qashqadaryo viloyatining antropogen landshaftlarini tasniflashning ayrim masalalari // Ilm-fan va innovatsiya. Ilmiy- amaliy konferensiya materiallari. -Qarshi, 2013. –B.71-74.
8. Султонов Ш.А., Навотова Д.И., Алиева Д.И. Қашқадарё вилояти минерал ресурслари ва улардан фойдаланишнинг географик хусусиятлари //Science and education in the modern world: challenges of the XXI century" Nur-Sultan, Kazakhstan. – 2020. – С. 12-15.
9. Sultonov Sh.A. Qashqadaryo viloyati tog‘li hududlarida foydali qazilmalarni geografik tarqalishi. Экономика и социум №3(130)-1 2025, www.iupr.ru. ЭС-2025-030076, ISSN 2225-1545.
10. Sultonov Sh.A., Navotova D.I. O‘zbekistonda rangli metallarning geografik tarqalishi va foydalanish xususiyatlari. Экономика и социум. - №2(117)-1 2024, 682-690 betlar, 2024-yil. <http://www.iupr.ru> , ISSN 2225-1545
11. Sultonov Sh.A. Qashqadaryo viloyatida mineral resurslardan foydalanishning geografik jihatlari va tabiatga salbiy ta’siri masalalari. FAN va JAMIYAT Ilmiy-uslubiy jurnal. -№4. 2025-yil. 39-41-betlar.